

Mihail Sebastian

Jurnal francez

17 ianuarie 1930 – 14 ianuarie 1931

Text integral

Text îngrijit, note și comentarii de

Alexandra Oprescu și Teodora Dumitru

Cuvânt introductiv de Moshe Idel

Studiu critic postfațator de Teodora Dumitru

Fotografii de Mihai Măngiulea

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

2024

Cuprins

Mihail Sebastian: neutrohtonizare și dezvrăjire	1
Textura realității din caietul albastru	5
Originalitatea și Adevărul se ascund în detalii	15
Notă asupra ediției	21
<i>Jurnâl francez: 17 ianuarie 1930 – 14 ianuarie 1931. Text integral</i>	23
Studiu critic postfațator	71
Manuscrisul în facsimile	253
Notă asupra ordinii facsimilelor	255

Mihail Sebastian: neutrohtonizare și dezvrăjire¹

Scurta, dar strălucita carieră de scriitor a lui Mihail Sebastian, care se întinde aproximativ între 1927, când în cotidianul național *Cuvântul* îi apare un scurt articol, și până spre jumătatea anului 1945, ar putea fi împărțită în trei faze: Prima ar fi „deschiderea”: faza ce a permis unui tânăr evreu să acceadă la principalele canale culturale ale epocii. În această primă etapă Sebastian pleacă la studii în Franța, lucrează în echipa publicației conduse de Nae Ionescu, apoi intră în Asociația „Criterion” (1932-1933) și ține conferințe ca membru al acesteia. „Deschiderea” se încheie la începutul anului 1934, după ce „Criterion” își încetează activitatea, și în momentul publicării prefetei antisemite semnate de Nae Ionescu pentru *De două mii de ani...* A doua fază, cuprinsă între 1934 și 1940, poate fi considerată una a „închiderii” atât din pricina disoluției „Criterion”-ului, cât și din cauza tensiunilor apărute deopotrivă în rândul personalităților evreiești și creștine odată cu polemica iscată de volumul *Cum am devenit huligan*; moartea lui Nae Ionescu în 1940 și, spre sfârșitul anilor 1930, răcirea relațiilor dintre Sebastian și Mircea Eliade participă la această „închidere”. A treia fază, cuprinsă între 1940 și 1945, îi aduce lui Sebastian declinul statutului de figură publică, o situație materială tot mai precară, dar și excluderea aproape completă de pe cele mai importante scene culturale din epocă.

Nu numai destinul unui tânăr evreu promițător surprinde această stare de fapt, ci și dinamica atitudinii predilecte pe care societatea românească a timpului o manifesta față de evrei; ascensiunea antisemitismului era, de altfel, tot mai intens legată de un naționalism religios ultra-ortodox. Aceste schimbări sunt reflectate în scrierile autobiografice ale lui Sebastian, atât în *Jurnal: 1935-1944*, cât și în acest interesant fragment publicat acum integral. Cele trei secvențe – fragmentul tipărit aici ca *Jurnal francez*, apoi *Jurnal: 1935-1944* și *Cum am devenit huligan* – vorbesc despre o temă care nu este mereu evidentă în multe scrieri literare ale lui Sebastian, și anume despre revendicarea unei identități deopotrivă de evreu și de român. Cu toate că nu și-a negat niciodată identitatea evreiască, schimbarea de nume din *Iosef Hechter* în *Mihail Sebastian*

1. Traducere din limba engleză de Teodora Dumitru.

arată cât de mult și-a dorit el să joace un rol pe scena culturală românească. Totuși, natura unei astfel de identități este ambiguă și a fost desemnată de una dintre editoarele prezentului volum printr-un concept nou: „neurohtonizare”.

Acest fenomen, care într-adevăr s-a petrecut în prima fază a carierei sale, s-a încheiat odată cu ultima frază din prefața lui Nae Ionescu, frază care i-a spulberat toate iluziile lui Sebastian: „Josef Hechter, nu simți că te cuprinde frigul și întunericul?” Crudă și brutală, vituperăția rostită de mentorul său intelectual și de fostul său binefăcător a surprins o secvență profundă din schimbarea atitudinii față de evrei a elitei românești. Nu e locul să discutăm aici reacțiile cu care a fost primit gestul lui Ionescu, dar Sebastian însuși nu a evaluat just această schimbare, așa cum reiese din răspunsul pronunțat în *Cum am devenit huligan*, unde neagă tot ce era evident: deși convingerile anterioare momentului 1933 începeau să i se risipească, încrederea în importanța „inerției” l-a orbit. Abia mai târziu, în *Jurnal: 1935-1944*, începe, lent și ezitant, să admită că s-a produs o schimbare. O va accepta și o va recunoaște cu totul abia în ultima etapă a vieții sale.

Dacă vectorul romanului *De două mii... de ani* indică o tranziție de la întuneric la lumină, de la semnul segregator aruncat de umbra plopului din curtea bisericii² către atmosfera de cooperare ce amintea de atmosfera de la „Criterion”³, începutul sumbru al romanului nu face decât să anticipeze finalul prefeței lui Nae Ionescu și metamorfozarea unora dintre membrii cercului criterionist în adepți ai extremei drepte. Sebastian a încercat să neutralizeze religia, calitatea ei de factor major în cultura română, dar prefața lui Ionescu dezvăluie că religia era o componentă critică a acesteia. Dacă în perioadele de „deschidere” și de „închidere”, identitatea evreiască a lui Sebastian nu se exprimă mai mult decât ca o nostalgie după ambianța familiei, ea devine mai pronunțată în timpul războiului, așa cum atestă *Jurnal: 1935-1944*.

Aceste oscilații spun multe atât despre tragedia trăită de evrei, cât și despre destinul culturii române. Cu siguranță, „neurohtonizarea” nu a fost o opțiune și pentru unii prieteni ai lui Sebastian, de pildă a unui nume tot mai des menționat spre finalul *Jurnalului* din anii 1935-1944: e vorba de Abraham Leib Zissu, om de afaceri, scriitor și figură politică a iudaismului românesc. Cu toate că îl

2. Imagine cu care debutează romanul *De două mii de ani...* (1934) – nota mea, Teodora Dumitru.

3. Vezi Philip Vanhaelemeersch, *A Generation “Without Beliefs” and the Idea of Experience in Romania 1927-1934*, Boulder: CO, East European Monographs, 2006; vezi și studiul Cristinei A. Bejan, *Intellectuals and Fascism in Interwar Romania: The Criterion Association*, Cham-Switzerland, Palgrave Macmillan, 2019 (în 2023 apare ediția românească la Editura Litera, în traducerea Alinei Pavelescu – n.m., T.D.).

detesta (iar pe soția lui și mai mult), cu toate că îl disprețuia imaginându-l la antipodul său, ca reprezentant al unui iudaism integral (deși Zissu însuși a criticat în scrierile sale ortodoxia religioasă evreiască), Sebastian devenise dependent de susținerea materială acordată de acesta, așa cum indică mai multe pagini de jurnal.

Dacă în *Jurnal francez* Sebastian a creionat ceea ce s-a numit o „neurohtonizare” a componentelor religioase și etnice, aspirând spre o cultură comună în România, viața lui de mai târziu a însemnat o continuă și dureroasă dezvrăjire a acestui nobil vis cultural.

Moshe Idel

The Hebrew University of Jerusalem

Textura realității din caietul albastru

Caietul manuscris aflat astăzi în proprietatea Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București și înregistrat acolo cu titlul *Jurnal 1930-1931* (sau *Însemnări din perioada 1930, 1931*, cum menționează coperta a doua) a fost redactat de Mihail Sebastian între 17 ianuarie 1930 și 14 ianuarie 1931 în Franța, la Paris și Annecy, unde se afla pentru a pregăti un doctorat în Drept și unde a trăit între decembrie 1929 și probabil finele primăverii sau începutul verii lui 1931.

Acest document este, ca primă intenție, un jurnal de creație – în mare parte un companion al viitorului roman *Orașul cu salcâmi* (1935) – și conține însemnări de mai multe tipuri: meditații pe marginea conceperii și avansării lucrului la acest roman, planuri de abordare concretă a problematicilor („psichologia” și „starea civilă” a personajelor), neliniști, exaltări, echilibrări, fragmente din opera scriitorilor preferați ai momentului (Montaigne, Stendhal, Camil Petrescu), liste de lectură, chestionări superficiale sau, dimpotrivă, interogații fundamentale, ținând de o filozofie a scrisului în sens larg și, nu în ultimul rând, reflecții asupra condiției de (scriitor) „evreu-român”. Nu doar un laborator de creație al *Orașului cu salcâmi* reprezintă însă acest caiet, ci și un laborator de creație al întregii literaturi a lui Sebastian de până la 1934-1935. El include pasaje care atestă că scriitorul reflecta tot atunci și la ceea ce va deveni romanul *Femei* (1933), după cum există indicii – nu la fel de certe, dar posibile – că în acest caiet se cristalizează idei explorate ulterior în *Fragmente dintr-un carnet găsit* (1932), volumul de debut al lui Sebastian. Nu în ultimul rând, în paginile lui e anunțat proiectul scrierii acelei cărți de „descărcare” personală care va fi *De două mii de ani...* (1934) și tot în acest caiet manuscris se află un fragment din Montaigne care va servi drept motto aceluiași roman¹.

Un jurnal de creație și o hartă de campanie, așadar. Din acest caiet, Sebastian a selectat fragmente pe care le-a publicat în 1932, în *Azi*, cu titlul „Jurnal de roman”, dar aproximativ 20% din conținutul său a rămas până acum inedit. De aceea, împreună cu Alexandra

1. Nu este exclusă posibilitatea ca fila conținând fragmentul respectiv din Montaigne (de fapt, o suită de fragmente din acest autor) să fi fost adăugată ulterior între copertele caietului, care pare să fi suferit o operație de relegare a paginilor.

Oprescu, în martie 2023 am luat decizia editării lui integrale, ca operă în sine². Pentru că nu doar un document filologic și de istorie literară este acest caiet, ci și unul care privește istoria națională și europeană, un artefact care interesează studiile culturale în sens larg, filozofia ideilor (inclusiv a celor politice), *Memory Studies*, *Trauma Studies*, istoria antisemitismului ș.a.

Am ales pentru această ediție titlul *Jurnal francez* - o localizare spațială și culturală -, și nu *Jurnal 1930-1931*, mai aproape de parametrii înregistrării lui în arhivele BCU-București, fiindcă, de fapt, caietul nu avansează în anul 1931 mai departe de primele două săptămâni ale lui ianuarie. Subtitlul oferă însă și coordonatele temporale exacte ale documentului, după cum afirmă și calitatea lui de operă cu caracter integral, superioară sau măcar complementară textului selectiv publicat de autor în 1932 cu titlul „Jurnal de roman”, autocenzurat din evidente rațiuni conjuncturale.

Caietul reprezintă însă mai mult chiar decât un jurnal de creație, fie el și unul complex, cu multiple straturi și deschideri. Este și un jurnal de viață cotidiană, un document nu doar literar și literat, ci și un suport de calcule și de încercări grafice. Aceste detalii - parte din „textura realității” (preiau aici, cu un mic artificiu, conceptul lui David Deutsch), a epocii și a biografiei autorului - sunt de regulă pierdute când un asemenea document e trecut în regim public, în presă ori editat în volum. Relevant în acest sens este nu doar conținutul paginilor manuscrisului jurnalului francez, ci și cel al copertelor, care oferă indicii și despre destinația interbelică a caietului, dar și despre aventura lui postumă (pe coperta a doua, de exemplu, e notat prețul cu care a fost achiziționat de Bibliotecă sau de un tert cumpărător: 1 500 de lei).

Paratextul reprezentat de coperte, abundența de informații de acolo, este de o diversitate uimitoare: un impresionant strigăt de ajutor e poziționat central, în caseta de nume de pe coperta întâi („Vă rog, ajutați-mă!” semnat „Sebastian”); tot pe coperta întâi figurează aparentul titlu al caietului - *Jurnal* -, notat cu o cerneală verde, dar nu poziționat central, ci stânga-jos, și variante de titlu (*Ocoluri, D...*) pentru romanul aflat atunci în lucru, viitorul *Orașul cu salcâmi*; tot acolo

2. Pentru detalii despre conturarea deciziei editării caietului, vezi Alexandra Oprescu, „Cum am ajuns să țin în mână un manuscris inedit al lui Mihail Sebastian”, apărut pe 9 martie 2023 în revista online *Scena 9* (<https://www.scena9.ro/article/manuscris-inedit-jurnal-mihail-sebastian>) și „Un manuscris ascuns în văzul lumii”, *Transilvania*, nr. 2, 2023. Alexandra Oprescu nu doar că a remarcat existența unor posibile inedite (unele tratând în mod explicit despre evrei) în manuscrisul lui Sebastian, dar a intuit și potențialul impact al acestora asupra interpretării operei lui Sebastian; îi aparține, așadar, meritul moral (care am convenit de la începutul colaborării noastre că va fi echivalat cu calitatea de editor prim) al publicării integrale a acestui manuscris.

sunt însemnate câteva concepte-clîșeu din presa românească („fecundul autor”, „temutul polemist”, „tânărul care promite”) despre care Sebastian va trata în 1930 într-un articol trimis în țară, și sunt testate câteva exerciții de semnătură auctorială (*Sebastian, M. Sb.*). Nume provizorii pentru diferite personaje din acest roman (*Margareta Donciu, Tache Poporeată*, pe coperta a patra), o serie de socoteli (înmulțiri și adunări) și un dublu (auto)portret apar pe copertele întâi și a patra și, în fine, pe coperta a patra, o abia sesizabilă listă cu obiecte de cumpărat sau de pus într-un bagaj lejer – potențial pentru vacanța de la Annecy, pentru călătoria la Geneva sau pentru altă destinație. (Această listă – notată într-un creion azi foarte estompat, dar care permite totuși distingerea unor cuvinte ca „prosop”, „pijama”, „pantaloni”, „flanellă”) precum și două sume adiacente, tot în creion 1 200/ 1 500, posibil prețul estimat sau plătit pe ele – are, se poate spune, un corespondent în lista de cumpărături de vacanță a lui Ștefan Valeriu din al doilea lui roman publicat, *Femei*, aceasta făcută însă pe loc, „în minte”, fără serviciile unei agende.)

Unul dintre portretele (autoportretele?) de pe coperta întâi pare să transmită un „*J'accuse*”, care iese din colțul gurii personajului, ca în bulele de bandă desenată.

Câteva pete de cafea pigmentează în plus elocvența intimă a copertelor.

Diferit de jurnalul editat de Gabriela Omăt și prefațat de Leon Volovici ca *Jurnal: 1935-1944* (ediția întâi, Editura Humanitas, 1996) este faptul că în cazul de față frapează tenacitatea mută, discretă, a acestui caiet, cu traiectoria lui enigmatică, fără urme semnificative, din Parisul interbelic până în Bucureștiul anului 2023, când el reușește să fie considerat un bun editabil *per se*, ca valoare autonomă, după ce anterior fusese consultat, de puținii cercetători care ajung să ia contact cu el, doar direct, la biblioteca bucureșteană, sau prin fotocopii.

Și dacă pentru jurnalul editat din 1996 s-a activat o întregă rețea internațională de entități și personalități (Fundăția „Mihail Sebastian” și Harry From, fondatorul acesteia, moștenitori, alte instituții etc.), dacă cele nouă caiete originale ale jurnalului dintre 1935 și 1944 au avut un parcurs net diferit (aflate astăzi la Paris, la moștenitoarele lui Sebastian, ele au fost scoase din țară în comunism, în 1961, au ajuns în Israel, unde au fost microfilmate, apoi la Paris, unde au fost xerocopiate pentru a fi editate în România postcomunistă, editorul Gabriela Omăt lucrând pe xerocopii), în cazul de față lucrurile au fost mai simple, dar totodată mai complicate. Povestea acestui manuscris – a transmiterii și păstrării lui în condiții încă misterioase – este în sine captivantă. Caietul păstrat în prezent la biblioteca bucureșteană nu pare să mai fi ieșit din țară din interbelic încoace; după al Doilea Război Mondial ar fi trecut – de la proprietari de ocazie – prin mai multe anticariate, iar în cele

din urmă, în anii 1980 sau 1990, a ajuns la BCU-București (prin achiziție de la un anticariat contra amintitei sume de 1 500 de lei, conform fișei de înregistrare la bibliotecă și relatărilor directoarei secției Manuscrise de la BCU-București, doamna Andreea Badea)³.

Cu toate acestea, deși conservat în țară, caietul a rămas în prea mare măsură tăcut, neștiut, fără a produce consecințe în sfera publică și în cercetare, cu două excepții, după știința noastră, cu atât mai laudabile: e vorba de două eseuri semnate de Diana Georgescu, cadru didactic la UCL School of Slavonic and East European Studies, și de Leon Volovici. Altfel spus, n-a instilat nimănui dorința sau urgența de a-l publica, nici ca obiect textual de sine stătător, ca *Urtext*, nici ca variantă a materialului publicat de Sebastian în 1932 ca „Jurnal de roman”.

Înregistrat cu cota 091/27 în biblioteca menționată, caietul, de o finețe remarcabilă – cu sigla Cărții Românești interbelice –, a beneficiat de o calitate bună a hârtiei, care a păstrat aproape toate detaliile unei penițe capabile de volute microscopice. Este un caiet gri-albastru, de nuanță *gris pigeon*, subțire, din care cel mai probabil s-au și pierdut file ori au fost îndepărtate, căci nu însuimează mult peste 40 de pagini (are 23 de file, în format 20 x16 cm), scris mărunț cu cerneală neagră și numerotat de autor cu cerneală albastră. Contemplarea și atingerea caietului sunt în sine o experiență de neuitat.

Am afirmat că în caietul manuscris aflat astăzi la BCU-București se găsesc pagini și fragmente care nu văzuseră lumina tiparului nici în interbelic, în extrasele publicate de Sebastian în 1932, nici după 1989, când cota de piață a lui Sebastian a crescut exponențial, ajungând, de pildă, primul autor român publicat la editura britanică Penguin, cu romanul *De două mii de ani...*

Prin ineditele pe care le conține – pasaje și pagini care nu au intrat în „Jurnal de roman” – acest manuscris devine un ghid de editare, dar și de interpretare a operei lui Sebastian.

Un ghid de editare, fiindcă arată irevocabil câte sunt și cum trebuie corectate erorile de lecțiune din „Jurnal de roman”, erori perpetuate

3. E posibil ca acesta să fie „caietul” la care se referă Mircea Handoca în următorul pasaj: „*Secretul Doctorului Honigberger* e în posesia mea (cumpărat de la un anticar în urmă cu mai bine de un deceniu, împreună cu un caiet de vreo 20 de pagini conținând fragmente dintr-un jurnal din 1931 al lui Mihail Sebastian)” – Mircea Handoca, *Convorbiri cu și despre Mircea Eliade*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 324. (Îi mulțumesc lui Petruș Costea, coleg al nostru de la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, pentru această informație.) Dacă în loc de „pagini” Handoca ar fi scris „file”, posibilitatea migra spre certitudine, căci jurnalul identificat de Alexandra Oprescu la BCU-București are chiar puțin peste 20 de file. Mergând pe firul istorisirii lui Handoca, e de înțeles că el a achiziționat „caietul” cu puțin înainte de căderea comunismului, în anii 1980. Cum a ajuns acesta, mai departe, în arhiva bibliotecii bucureștene rămâne o enigmă.

până în prezent – de la stadiul publicării în *Azi* la șirul de ediții în care a fost inclus acest text și revelabile abia la confruntarea cu caietul manuscris. Așadar, nu ceea ce s-a publicat până acum cu titlul „Jurnal de roman” trebuie considerat etalon (în raport cu care manuscrisul de la biblioteca bucureșteană ar trebui judecat drept o „variantă”), ci acest caiet, inedit în secvențe esențiale. „Jurnal de roman” trebuie perceput doar ca un extras revizuit și decupat (autocenzurat, s-ar putea afirma) din *Jurnal francez*, un material amenajat pentru publicare în presa epocii, cu mize mai mici și intensități mai reduse decât conține caietul original. Ca atare, între „Jurnal de roman” și manuscrisul conținând *integral* jurnalul francez al lui Sebastian, textul fundamental, *Urtext*-ul, este indiscutabil cel de-al doilea.

Jurnal francez trebuie, apoi, considerat nu doar un etalon al (editării) variantei extrase din el, ci și un ghid hermeneutic, de interpretare a operei lui Sebastian, începând de la *Orașul cu salcâmi*. Un argument de prim ordin în acest sens este abundența de identități (nume) iudeo-germanofone sau posibil iudeo-germanofone (idișofone), ficționale sau reale, în secvențe inedite din manuscris, neconservate în forma finală a romanului *Orașul cu salcâmi* și nici în „Jurnal de roman”. Un alt argument de prim ordin este formularea – tot într-un segment inedit de discurs – a imperativului „lichidării adevărilor” sale „de evreu-român” într-o carte (*Jurnalul lui Azdril Grünberg*) care să preia sarcina impregnării personajelor din romanul aflat în lucru de ideile și de obsesiile identitare și/ sau de altă natură ale autorului (la pagina 21 din manuscris, în numerotarea autorului). Toate aceste opțiuni și decizii arată cât de precoce și de persistentă era la Sebastian angoasa de a se ști evreu în România interbelică și cât de mult s-a transportat această angoasă în scrisul lui, inclusiv în beletristica zisă neangajată, aparent neinteresată de temele evreității.

Jurnal francez conține, spuneam, materiale care au fost publicate în presa vremii de autor la un an de la revenirea în țară, dar și unele pasaje și chiar pagini rămase până azi inedite. Cantitativ, cele prelucrate pentru publicare sunt mai numeroase decât cele exceptate de la publicare, dar ineditele sunt superioare prin calitatea informației și prin invitația la reconstituirea cauzelor care le vor fi rezervat statutul de document nepublicabil. Particularitatea secvențelor inedite este că aproape *toate* au legătură cu condiția evreului, cu calitățile de „evreu-român” și de „scriitor-evreu-român” ale lui Sebastian, ale lui, ca autor, dar și ale personajelor sale ori ale posibilelor modele din viața reală ale acestora, multe dintre ele probabil evrei-români din cercul intimilor și cunoscuților lui Sebastian, cum au fost Camil Baltazar și Oscar Lemnaru. Astfel, paginile 3-4, 10, 12, 13-17, 21, 26, 40 din manuscris (în numerotația originală, a autorului) conțin informații care au fost eliminate parțial (abreviate) sau complet în „Jurnal de roman”. Exceptarea lor de la tipărire are rațiuni evidente astăzi.

Sunt inedite, așadar, toate pasajele care au legătură cu originile iudaice ale autorului, cu angoasa traiului său într-un „cerc închis și definit”, metaforă a ghetoului real sau simbolic, dar și cu originile evreiești sau cu statutul de evrei(ce) *undercover* ale personajelor din *Orașul cu salcâmi* – informație existentă doar în manuscris, nicăieri făcută publică de Sebastian. Inedite sunt și unele fragmente despre care, în urma unui examen superficial, s-a spus că nu au tangență cu tema evreității – fiindcă inclusiv acolo aceasta este cel mai probabil prezentă, sub inițialele și sub abrevierile aparent anodine ori enigmatice B. și Hlz. putând fi descoperiți, de pildă, evreii-români Camil Baltazar și Oscar (Holtzman) Lemnaru.

Când în loc de *Sadoveanu* alege să ofere publicului varianta *Sdv.*, iar în loc de *Paul Sternberg*, optează pentru varianta *Paul*, așa cum face în „Jurnal de roman”, Sebastian procedează, s-ar putea spune, ca orice autor care oferă o avanpremieră cât mai succintă a muncii sale. Dar, la o privire mai atentă, se observă că majoritatea covârșitoare a numelor abreviate și a pasajelor exceptate de la publicare din jurnalul francez nu au legătură cu economia de spațiu sau cu prezumția de respectare a intimității și a sferei private, dacă e vorba de vehicularea unor nume de persoane din viața reală, ci cu statutul lui Sebastian de cetățean și (potențial) de scriitor „evreu-român” din România anilor 1920-1930: abrevierile și exceptările de la publicare sunt masiv legate de condiția evreității *sale*, a autorului, a personajelor *sale* și a altor congeneri sau cunoscuți invocați acolo. În aceste condiții, Sebastian nu mai operează „ca orice publicist sau autor”, indiferent de context, ci ca un *autor-român-evreu-din-anii 1920-1930*, respectiv ca un actor obligat să adopte o anumită strategie, o conduită pe care i-o impune epoca, cu particularitățile ei ideologice și culturale. Aceste operații de abreviere și de escamotare dezvăluie, dincolo de orice alte scenarii de interpretare, un Sebastian dureros de conștient de dificultatea ipostazei în care se află, doritor să diminueze riscurile la care anticipează că s-ar expune asumându-și – inclusiv ca autor de beletristică, nu doar ca simplu cetățean – evreitatea.

Pasajele inedite care au explicit legătură cu evreitatea autorului revelează, într-adevăr, o strategie de lucru particulară a scriitorului Mihail Sebastian pe care încep să o întrezăresc coroborând informația din manuscris cu alte scrieri ale sale și care mi se confirmă pe măsură ce avansez cu transcrierea caietului ce avea să devină baza ediției de față și cu delimitarea secvențelor editate de cele inedite. Astfel, la paginile 3-4 din manuscris (în numerotația autorului), într-un succint, dar dens și edificator fragment inedit, de anamneză și de investigare a posibilităților sale de creație, el afirmă că nu a cunoscut „viața de dincolo” de „cercul închis și definit” al traiului între evrei; prin urmare, i-ar fi fost imposibil să conceapă eroii din viitorul roman *Orașul cu salcâmi* altfel decât ca „evrei”. Nu doar psihologia acestora ar fi

afectată de experiența de viață limitată a autorului, ci și onomastica, unele personaje purtând în manuscris (dar și în primele variante de lucru ale romanului) nume evreiești/ iudeo-germanofone. Acest potențial neajuns nu-l descurajează însă pe Sebastian, care decide că, după ce romanul va fi încheiat, le va schimba „tuturor [personajelor] numele”. Strategia, pe care în studiul postfațator am numit-o „neutrohtonizare”, ar permite ca „adevărurile” sale de „evreu-român” să poată fi transmise și în regim public, dar fără a fi afișate explicit ca atare. Faptul că în operele publicate în debutul anilor 1930 – atât în „Jurnal de roman”, cât și în *Orașul cu salcâmi*, cel mai probabil și în restul prozelor apărute până la *De două mii de ani...*, unde naratorului i se delegă, în fine, explicit calitatea de evreu-român – Sebastian alege să nu-și facă vizibile preocupările în legătură cu propria evreitate și cu identitățile originar iudaice ale personajelor sale este, în orice caz, o realitate, necunoscută până acum, asupra căreia trebuie reflectat.

Netipărite au rămas, în consecință, atât pasaje din manuscris care privesc în mod direct procesul redactării romanului *Orașul cu salcâmi* și al tranziției personajelor de la „evrei” (mai mult sau mai puțin inspirați de personaje din viața reală) la „evrei-undercover”, cu nume „schimbate”, cât și reflecțiile colaterale sau de fundal care pun în abis, în cea mai deschisă și mai tranșantă manieră, condiția de „evreu-român” a lui Iosef Hechter/ Mihail Sebastian, care îi atestă necesitatea de a se gândi și reprezenta pe sine și nemijlocit, nu doar prin procură, nu doar prin intermediul unor voci ficționale.

În aceste condiții, micul jurnal din 1930 și 1931 nu mai poate fi judecat doar în termenii stabiliți de exegeză pentru deja publicatul „Jurnal de roman”. Nu mai poate fi perceput doar drept acel jurnal „literaturizat”, de modă gidiană, în contrast cu care a fost înălțat și promovat, din anii 1990 încoace, *Jurnal: 1935-1944* – acesta din urmă considerat de editorii și de exegeții săi și un jurnal „politic”⁴. *Literaturizat* se mai poate spune că rămâne doar decupajul numit „Jurnal de roman” apărut în 1932, la care avuseseră până în prezent acces comentatorii și care ar fi rămas inclusiv astăzi unica mărturie despre existența unui jurnal ante-1935 al lui Sebastian-dacă nu ar fi fost descoperit și propus spre editare originalul de la BCU-București. În schimb, acest original, pe care îl edităm aici integral cu titlul *Jurnal francez*, se dovedește și el un document cât se poate de politic prin suma secvențelor considerate nepublicabile de autor și chiar prin gestul ca atare al „suprimării” de la publicare a pasajelor tangente la tema evreității.

Existența acestui caiet arată, că, în orice caz, conceptul de *jurnal-al-lui-Sebastian* nu se reduce la caietele publicate de Editura

4. Vezi Leon Volovici în dialog cu Gabriela Adameșteanu: „*Jurnalul* lui Mihail Sebastian și «teroaarea istoriei»”, în *Dosar Mihail Sebastian*, editor Iordan Chimet, București, Editura Universal Dalsi, 2001, p. 49.

Humanitas în 1996 (Gabriela Omăt, editoarea *Jurnalului: 1953-1944*, multiplu reeditat, suspecta, de altfel, că acesta este o versiune incompletă și că ar exista prelungiri ale lui atât înainte de 1935, cât și după 1944, ipoteză creditată – mai ales în ce privește perioada anterioară lui 1935 – și de alți cercetători, precum și de indicii oferite de Sebastian însuși). Însă caietul conservat la biblioteca bucureșteană, un jurnal mai timpuriu, probabil nici el primul, a rămas până acum, dintr-o conjuncție de obscure contingente, într-un stadiu ambiguu, de document public (căci se află în custodia unei instituții publice) și totodată privat, accesibil doar unor cunoscători. Din câte am investigat până în momentul de față, așa cum am precizat, doar în două lucrări au fost discutate, amintite și citate secvențe inedite din acest manuscris. Prima este un eseu al Diane Georgescu, apărut în limba engleză într-un volum colectiv din 2008⁵, unde sunt selectate și comentate succint două extrase de la paginile 3-4 și 21 ale manuscrisului (în numerotația autorului). E vorba de extrase care conțin referiri explicite la condiția evreității, la condiția „ambivalentă” a autorului Mihail Sebastian, așa cum o califică exegeta. Însă, fiindcă tema eseului Diane Georgescu era alta decât caracterul edit sau inedit al surselor sale, cercetătoarea nu supune discuției caracterul inedit al manuscrisul cu pricina (deși îl indică printre primii ca atare) și, eventual, consecințele acestui fapt asupra interpretării operei lui Sebastian. A doua lucrare despre care știm că a citat pasaje inedite din jurnalul francez și a amintit de existența manuscrisului de la BCU-București este un eseu al lui Leon Volovici apărut în 2009 în antologia de studii editate chiar de el *Mihail Sebastian. Dilemele identității*⁶.

Informația oferită de secvențele inedite din *Jurnal francez* – nicăieri exprimată atât de ferm și de transparent de Sebastian – impune fără doar și poate o regândire a modului în care se cere interpretată opera sa în ansamblu, de la primele proze de ficțiune destinate tiparului chiar în interbelic și până la jurnalele intime, presupus incomunicabile altora. Scrutând aceste inedite, pe fiecare în parte și masa critică reprezentată de suma lor, nu mai poate fi reprimată concluzia că toate scrierile lui Sebastian, atât cele timpurii care aparent ignoră tema evreității, cât și cele care o abordează frontal, sunt străbătute de aceeași angoasă a trăitului, scrisului și publicatului într-un „cerc închis și definit”, senzație acutizată de atmo-

5. Diana Georgescu, “Excursions into National Specificity and European Identity: Mihail Sebastian’s Interwar Travel Reportage”, în Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis (eds.), *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, Budapeșt–New York, CEU Press, 2008, pp. 293-324; fragmentele citate din manuscris se găsesc la paginile 305 și 307.

6. „Insula lui Mihail Sebastian; București 1939-1944”, în *Mihail Sebastian. Dilemele identității*, Cluj-Napoca, Editura Biblioteca Apostrof, 2009, pp. 219-232.

sfera ascendent antisemită din România anilor 1930. Strategiile lui de obnubilare a identității sale iudaice și de comunicare indirectă a „adevărurilor” sale „de evreu-român” vor fi, de altfel, coerent și solid armonizate cu strategiile de comunicare directă a acelorași „adevăruri”. Inechivoce și implacabile, ineditele din acest caiet sunt argumentul peremptoriu că jurnalul „evreiesc” și „criza sufletească” ale lui Sebastian n-au început abia cu sau abia după *De două mii de ani...* – așa cum consideră exegeții săi și cum se arată inclusiv pe coperta a patra a primei ediții din *Jurnal: 1935-1944* –, ci mult mai devreme.

Faptul că prezenta ediție este o ediție critică după manuscris atrage și consecința că este supus revizuirii inclusiv textul publicat de autor cu titlul „Jurnal de roman”, în toate formele sale, de la cea apărută în *Azi* în 1932 la cea mai recentă, reprodusă în Mihail Sebastian, *Opere*, ediție coordonată de Mihaela Constantinescu-Podocca (I-VIII, 2011-2015). Toate variantele textului tipărit „Jurnal de roman” au fost comparate pentru realizarea ediției de față cu manuscrisul jurnalului francez, operație în urma căreia am identificat o serie de erori și neconcordanțe atât între formele tipărite, cât și între formele tipărite și textul manuscris. Erorile s-au perpetuat pentru că până acum cercetătorii fie nu au știut de existența acestui manuscris – cel mai credibil reper în stabilirea textului –, fie, dacă au știut, nu au fost interesați și de editarea lui, folosind manuscrisul în alte scopuri de cercetare. Ceea ce fusese tipărit ca „Jurnal de roman” înainte de ediția de față nu a beneficiat de corecturile și de adăugirile făcute de noi, imposibil de operat anterior câtă vreme editorii lui Sebastian nu au cunoscut acest manuscris. În ediția noastră, „Jurnal de roman” apare, deci, sub o față nouă, refăcută, așa cum nimeni nu l-a mai perceput: practic, dăm și un *nou* „Jurnal de roman”, corijat și revăzut după manuscris, fără erorile perpetuate din anii 1930 până în prezent și cu aproape toate variațiile semnalate în note.

În aceste condiții, ediția de față – *Jurnal francez* – conține atât inedite absolute, cât și un „Jurnal de roman” expurgat de erori, aspect care îi conferă inclusiv acestuia o legitimitate superioară formelor tipărite anterior.

Teodora Dumitru

Originalitatea și Adevărul se ascund în detalii

În practica psihanalitică există ceea ce se cheamă „transfer și contratransfer”. Dacă, la prima vedere, procesul poate părea ușor de pus în practică și de către un psihanalist aflat la început de drum, interpretarea corectă îi aparține, de cele mai multe ori, unui psihoterapeut cu experiență. Altfel spus, pentru ca răspunsul (contratransferul) la „intuiția” avută ca reacție a ceea ce pacientul transmite (transferul) să fie unul adecvat, este nevoie ca psihanalistul să fi adunat niște ani petrecuți în cabinet. Cred că este destul de clar ce vreau să spun. Dacă, atunci când am cerut manuscrisul spre a-l consulta, nu aș fi avut experiența anilor petrecuți în bibliotecă, nu aș fi sesizat importanța sa. De-a lungul timpului am tot spus că lucrul la care mă pricep cel mai bine este să citesc. Și tot de multe ori afirmația a fost primită cu neîncredere, poate chiar puțină desconsiderare. Dar iată că avem nevoie și de cititori cu *urechea* și *ochiul* formate prin exercițiu constant. Mai ales atunci când rezultatul este scoaterea la lumină și valorificarea unui jurnal ce se dovedește a fi parte din schelutul care lipsea în receptarea operei lui Mihail Sebastian, cu fragmente inedite care, deși nu sunt multe din punct de vedere cantitativ, reprezintă pilonii de susținere a întregului mod în care autorul își construiește personajele, de-a lungul carierei lui literare.

Din nefericire, într-o lume în care oamenii obișnuiți să se uite la curcubeie ratează nuanțele, un „tânăr” are nevoie de un cercetător matur care să gireze pentru el, spre a fi luat în serios. Salut, prin urmare, atitudinea de verticalitate și curaj a doamnei Teodora Dumitru, precum și munca asiduă depusă pentru construirea întregului aparat de editare a prezentului *Jurnal francez* și a studiului postfațator ce reazăază percepția asupra scrierilor lui Sebastian. Pregătirea și experiența de până acum mi-ar fi fost insuficiente pentru anvergura acestui proiect. Și eu, asemenea lui Sebastian, mă tem și caut să mă feresc de excese, așa încât, dacă nu mi-aș fi (re)cunoscut limitele și m-aș fi încumetat să editez singură acest jurnal, aș fi aplicat un principiu pe care mă străduiesc să-l întrebuițez întotdeauna: *Mai puțin înseamnă mai mult*. Mă angajez să să tratez următoarea descoperire cu mijloace necesare și suficiente, dar și cu aceeași sfială cu care mă apropii (încă și, sper, mereu) de un autor.

Am povestit deja că, atunci când am cerut manuscrisul, mă documentam pentru teza de Doctorat, unde construiesc profilul cititorului de roman(e) din perioada interbelică. Așa încât ar putea fi considerată, desigur, doar o *întâmplare fericită* că aveam proaspăt în minte „Jurnalul de roman” publicat de Sebastian în Azi. Admit că ar putea fi văzută astfel, dacă aceea ar fi fost singura publicație parcursă, nu dacă nu ar fi fost numai o parte din presa interbelică prin care am trecut. Încă de la prima lectură a manuscrisului, un fragment pe care Mihail Sebastian îl transcrie, fără nicio lămurire, la finalul „caietului albastru” (și care s-a dovedit a fi un pasaj din *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*), mi-a „sunat a Camil”. M-am îndoit atunci de intuiția avută, pentru că citisem, cu puțin timp în urmă, Jurnalul lui Camil Petrescu¹. Am crezut, atunci, că poate sunt doar „contaminată” de lectura recentă. Intuiția mi-am confirmat-o abia la multe luni distanță, după ce am parcurs, din nou, scrierile lui Camil Petrescu. Sigur că și acesta ar putea fi privit tot ca un aspect minor, deși cred că să recunoști un autor după cum îți „sună” nu e chiar ceva ce vine odată cu aliniatul planetelor din momentul nașterii. Specialiștii în zodii mă pot contrazice. Sau specialiștii în literatură. Sper, totuși, că nu folosind aceeași schemă de gândire. Iar faptul că, într-un jurnal de creație, apare inserat un fragment din romanul lui Camil Petrescu, un alt scriitor înclinat spre teoretizarea actului creator, nu poate fi nici întâmplător, nici de trecut cu vederea. Mă surprinde că cei care au contestat importanța acestui caiet nu au spus nimic despre fragmentul extras din *Ultima noapte*.... Să nu-l fi identificat, așa cum poate și alții au ținut acest caiet în mână fără să observe detaliile revelatorii?, mă întreb nevinovat. Mai ales că se poate vorbi chiar despre o formă de dialog purtată de Mihail Sebastian cu textul modelului său literar, dacă ne gândim că acest jurnal a reprezentat, din multe puncte de vedere, un „carnet de stil”.

Nu îndrăznesc, desigur, să mă poziționez în postura de „expert Sebastian”. Interesele mele, de până la momentul găsirii caietului, s-au apropiat numai tangențial de sfera evreității, tocmai de aceea, din respect pentru un document de istorie literară ce nu merita valorificat de către un novice, am predat ștafeta critică unui cercetător matur. Și de aceea spun că mi-ar mai trebui ceva ani de citit spre a simți că ce spun este destul de corect și fundamentat științific, însă mi-ar plăcea ca, poate într-un deceniu de-acum, să revin asupra micro-studiilor schițate în perioada care a trecut de la descoperirea manuscrisului și până azi. Poate atunci va exista mai mult decât o pereche de ochi (primul meu cititor, cum îmi place să-l numesc) care să se pronunțe asupra unor (momentan) observații. Redau, aleatoriu, câteva dintre acestea:

1. Camil Petrescu, *Note zilnice (1927-1940)*, text stabilit, note, comentarii, indice de nume și prefață de Mircea Zăciu, București, Cartea Românească, 1975.

„Este Odette un băiat?”

„Foarte posibil ca Montaigne (cartea a III-a, cap. V. „Despre câteva versuri ale lui Vergiliu”, mai precis) să fi fost frul conductor pentru două aspecte ale romanului *Orașul cu salcâmi*: a. construirea cuplurilor romantice, în special cuplul Gelu-Adriana și b. forma de roman comic de provincie, dar scris sub platoșa seriozității.”

„Sebastian este un scriitor ecologist sadea. Pare că nimic nu e abandonat, totul e reciclat, uneori parțial, alteori total.”

„Personaje care vorbesc în aglomerări de cuvinte și alte forme de kitsch mascat. O dezordine foarte calculată.”

„Cello Viorin este ascultat ca și cum ar fi un roman foileton. E un mitoman aproape la fel de convingător ca un prozator bun.”

„Scrisul în jurnal îl ajută să spațieze romanul și să salveze pentru mai târziu o parte din materialul de viață pe care îl simțea îmbulzindu-se în el: scrisul care-i ordonează scrisul.”

„În primul său roman, Sebastian este mai mult intuitiv decât autentic. Atunci când i se confirmă intuiția, ajunge să se reaproprie de sine, de esența ființei lui, de evreitatea lui. Și tocmai pentru că sunt parte din el, eroii săi se vor dezvolta natural.”

„Personajele lui se construiesc de la o carte la alta. Se îmbunătățesc, adună straturi peste straturi. Eu le-aș numi *personaje cu densitate acumulată în timp*.”

Până atunci, ce-mi permit să rostesc astăzi, din postura de „tânăr cercetător”, este că sunt convinsă că am făcut *ceea ce trebuia făcut*. Un astfel de manuscris nu poate fi nici citat la a doua mână, fără a fi consultat direct, nici citit din postura de partizan-executant-orb. Și, în general, dacă cineva descoperă o noutate, este dator (!) să o facă publică, să o introducă în circuit, astfel încât valoarea ei să fie atinsă. Așa arată, în umila mea părere, niște bune practici de cercetare academică. Până la urmă, la atâția ani distanță, un roman și un jurnal de creație ce păreau recreative, ușurele, ajung să schimbe optica și să aducă un nivel de profunzime acolo unde nu se vedea mai mult decât o suprafață plană.

Țin să spun și că „epoca Sebastian” a fost una cu totul și cu totul deosebită pentru mine și pentru că, întâmplător sau nu, a coincis cu creșterea în mine și, mai apoi, conform mersului firesc al naturii, în afara mea, a unei noi vieți. Le mulțumesc aici și acum, contrar uzanțelor, lui Noah, fără de care această descoperire n-ar fi existat, și lui Gabriel Năstase, al cărui suport infinit și necondiționat mi-a permis să fiu și să rămân „citrinoare cu normă întreagă”.

Vă invit, așadar, să vă bucurați de bogăția acestui volum. Rămân convinsă că Sebastian mai are un cuvânt de spus.

Mulțumim doamnelor Mireille Rădoi, directoarea Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, și Andreea Badea, șefa Biroului Bibliofilie–Manuscrise al Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” la momentul pornirii demersurilor de publicare a manuscrisului, profesorilor Lucian Chișu (directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române) și Mircea Vasilescu (Facultatea de Litere, Universitatea din București), precum și domnului Ioan Cristescu, director al Muzeului Național al Literaturii Române, pentru sprijinul oferit proiectului editării și/ sau facsimilării jurnalului francez al lui Mihail Sebastian.

Alexandra Oprescu îi mulțumește fostei sale studente Ana-Maria Chira pentru contribuția adusă la descifrarea pasajelor în limba franceză, în prima formă a transcrierii caietului.

Au ajutat cu idei, sugestii, discuții, lămuriri, puncte de vedere, traduceri și/ sau procurarea de material bibliografic ori cu propuneri concrete de editare, pentru care suntem recunoscătoare: Alexandru Aldea (Universitatea Tehnică de Construcții București), Andreea Apostu (Institutul de Istorie a Religiiilor al Academiei Române), Cosmin Borza (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române), Eugen Ciurtin (Institutul de Istorie a Religiiilor), Raul Cârstocea (Maynooth University), Petruș Costea (Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”), Diana Georgescu (UCL School of Slavonic and East European Studies), Moshe Idel (The Hebrew University of Jerusalem), Arleen Ionescu (Universitatea de Vest din Timișoara), Ștefan C. Ionescu (Chapman University), Bogdan Sabin Ivan, Irina Livezeanu (University of Pittsburgh), Mihai Măngiulea (Université de Toulouse „Jean Jaurès”), Ileana Năchescu (Rutgers University), Dan Ungureanu, Radu Vancu (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu), Andrei Terian (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu).

Mulțumim Ioanei Pelehatăi, lui Ștefan Baghiu, lui Alex Cistelecă și lui Alex Goldiș pentru găzduirea primelor noastre texte despre acest jurnal în revistele *Scena 9*, *Transilvania*, respectiv *Vatra*.

Toată gratitudinea noastră Editurii Universității „Lucian Blaga” din Sibiu și echipei conduse de Alex Văsies, lui Daniel Coman și lui Claudiu Fulea.